

Dr. Necati ÇITAK

e-posta: necomomus@gmail.com

Bakırköy Dr. Sadi Konuk
Eğitim ve Araştırma Hastanesi
Akciğer Nakli ve Göğüs Cerrahisi Kliniği

KELEBEĞİN RÜYASI MÜKELLEFİYET VE GÖSTERİLMİYEN GERÇEKLER

“Bir gün, Chuang Tzu rüyasında kelebek olduğunu görür; kelebek olmaktan son derece memnundur. O ne keyif, nasıl bir özgürlük ve hürriyet! Tzu olduğunu unutmuştur artık. Birden uyanır ve Tzu'nun vücudunda olduğuna şaşırır. Kelebek olduğunu düşlemiş bir insan mı yoksa insan olduğunu düşleyen bir kelebek mi olduğunu bilmiyordur artık.”

Chuang Tzu'dan varoluş üzerine bir anlatı

Hitler yanına aldığı faşist liderler ile birlikte 2. Paylaşım Savaşı'nı başlatmış ve tüm Avrupa'yı kasıp kavurmakta, milyonlarca insanın ölümüne sebep olmaktadır. Savaş kapımıza kadar ulaşmış ve Türkiye'yi maddi olarak çıkmaza sokmuştur. İşte bu ahvalde 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen Milli Koruma Kanunu'nun asıl amacı ülkede genel bir seferberlik hali yaratılması olarak belirtilmiştir. Kanunda yer alan “madenlerde mükellefiyet esasına dayalı çalışma biçimine dönülmesi...” maddesi uyarınca Şubat 1940'dan itibaren Zonguldak ve yöresinde zorunlu çalışma (İş Mükellefiyeti) ya da çok bilinen adıyla 2. Mükellefiyet yürürlüğe konulur.

Kelebeğin Rüyası filmi 2. Mükellefiyet zamanında Zonguldak'ta geçen ve Yılmaz Erdoğan tarafından yönetilen bir dram filmidir. Şiirin, zorunlu maden işçilerinin hayatlarının yanı sıra tüberkülozun öne çıktığı filmde, Zonguldak'ta hayatları kesişmiş üç şair olan Rüştü Onur, Muzaffer Tayyip Uslu ve hocaları Behçet Necatigil'in hayatlarından kesitler sunuluyor. Bu dönem filminde Rüştü Onur'u Mert Fırat, Muzaffer Tayyip Uslu'yu ise Kıvanç Tatlıtuğ canlandırmaktadır.

İki şairin öyküleri birbirine benzemektedir. Özetlendiğinde 2. Paylaşım Savaşı'nın arttırdığı yoksulluk, yoksulluğun ağırlaştırdığı tüberküloz ve tüberküloz sebebiyle otuz yaşına ulaşamama ortak yazgılarıdır. İki şairin bir diğer ortak yanı Varlık dergisinde şiirlerinin yayınlanması isteği ve yaşama sevincidir. Örneğin Rüştü Onur bir şiirinde “Yaşamak Alnımın Yazısı” demektedir;

“kimden sual ettiysem halimi, güldüler.

anam bile şiir yazdığım için bakmadı yüzüme.

yalnız bir öğle üstü sofrada ölüm mukaddermiş dedi

halbuki yaşamak alnımın yazısı...”

İki şairin bir dönem öğretmenliklerini yapmış olan Behçet Necatigil'i ise Yılmaz Erdoğan canlandırmaktadır. Behçet Necatigil de tıpkı öğrencileri Rüştü ve Muzaffer gibi geçirdiği tüberküloz nedeniyle ortaokul zamanında öğrenimine ara vermiştir.

Sonrasında öğrenimini tamamlayıp edebiyat öğretmeni olan Necatigil, ilk görev yeri olan Kars Lisesi'ne tayin olur. İklim koşullarına uyum sağlamakta güçlük çekip hastalanması üzerine 1941 yılında Zonguldak Mehmet Çelikel Lisesi'ne tayin edilir ve iki genç şair ile ilişkisi bu lisede başlar. Ancak her iki genç şair de hastalıkları nedeniyle liseyi bitiremez ve memur olarak atanırlar.

Nuri Bilge Ceylan'la çalışmış görüntü yönetmeni Gökhan Tiryaki, filmin her sahnesine damga vurmuştur gerçekten. Filmin giriş sahnesindeki uzun plân sekanstan da fark edileceği üzere Nuri Bilge Ceylan sinemasına bir göndermeyle başlar. Ancak mükellefiyet hakkında kısa bir bilgi vererek başlayan, uzun bir plânla kömür madenlerini ve o dönem mükelleflere yapılan zulmü göstererek devam eden film, daha sonra plânın uzunluğuyla görünür bir çelişki yaratacak şekilde madenleri unutmaktadır. Ve bir nevi kişisel hikâyelere odaklanarak hikâyelerin arka planını gizlemektedir. Örneğin filmdeki şairlerin yoksullukları, hastalıklarının sebebi, şairlerin arkadaşlık kurduğu kızın babasının nasıl zengin olduğu, şehrin işçi-zengin olarak ikiye ayrıldığı gibi konular es geçilerek kişiler ile sınırlı hayatları anlatılır filmde. Ve film "diğer taraf" olarak tarif edilen "mükellefiyet" ve "mükellefleri" neredeyse hiç göstermiyor denilebilir.

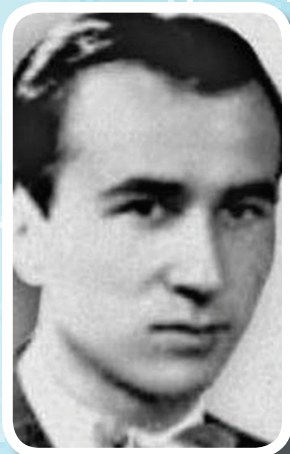
Filme dönecek olursak, Rüştü Onur mükellefiyet dairesinde Muzaffer Uslu ise elektrik şirketinde memur olarak çalışmaktadır. Ve Zonguldak Belediye Başkanının kızı olan Suzan

(Belçim Bilgin) ile arkadaşlık kurarlar. Şımarık zengin kızı rolündeki Suzan şairlere neden onların da madende çalışmadığını sorar. Ardından da madene inmek istediğini belirtir. Muzaffer'in bu sorulara cevabı ilginç olur; **"O kanun köylüler için."**, **"Maden kızlar için uygun bir yer değil. Yani daha doğrusu insana göre uygun bir yer değil"**.

Mükellefiyet hakkında geniş araştırmaları olan Prof. Dr. Ahmet Makal bu sınıfsal ayrımı ve madenlerin o dönemde de insanlar için uygun bir yer olmadığını bir makalesinde ve yazısında şu şekilde ayrıntılandırmaktadır;

"Bu düzenlemelerle, ücretli emeğin geniş bir biçimde sömürüsü için yasal olanaklar yaratılırken, uygulamalar savaş döneminde özel ellerde sermaye birikimine katkıda bulunmuştu. Yasanın emek evrenine yönelik uygulamalarının en acısı ise, ağırlıklı olarak Ereğli Kömür Havzası'nda uygulanan iş mükellefiyeti 'zorunlu çalıştırma' olmuştu. Bu uygulamayla bölgedeki yak-

laşık 60 bin kişiye belirli dönemlerde madenlerde çalışma yükümlülüğü getirilmişti. Ağırlıklı olarak yöre köylüleri olan bu kişiler, kendi iradeleri dışında topraklarından, ailelerinden ayrılmak durumunda bırakıldıkları gibi, son derece ilkel ve güvensiz koşullarda maden ocaklarında çalışmak zorunda kalmışlardı. 'Madenkeşler' son derece olumsuz sağlık, barınma ve beslenme koşulları içinde yaşamak durumunda kalmanın yanı sıra ülke, bölge ve sektör ortalamalarının altında ücretlere de mahkûm edil-

RÜŞTÜ ONUR
1920 - 1942

MUZAFFER TAYYİP USLU
1922 - 1946

mişlerdi. Çoğu madencilik deneyimi sahibi olmayan ve bu iş için gerekli eğitim de verilmeden ocaklara sokulan bu kişiler, genel sağlık sorunları yanında, meslek hastalıklarıyla ve kazalarla cebelleşmek durumunda kalmış, mükellefiyet uygulamasının yapıldığı 1940-1947 yılları arasında sadece iş kazaları sonucunda ölenlerin sayısı 700'ü geçmiş, yaralananlar ise 30 bine yaklaşmıştı."

Ülkenin kıtlıkla baş etmeye çalıştığı, geçim sıkıntısının sıradan "halk"a aman vermediği 1940'larda küçük bir taşra kenti olan Zonguldak'ta gerçekleştirilen ışıltılı Cumhuriyet Baloları, bale ve dans dersleri, tenis maçları, bahçeli evlerde yapılan yemekli eğlenceler filmde çok sık karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra ilk il yapılan şehir gerçekten de o tarihlerde bir nevi ikiye bölünmüş gibidir. Bir tarafta şehrin bu yüzünü hiç bilmeyen yoksulluk ve hastalıktan kırılan işçi kesimi diğer tarafta ise bu lüks hayat yaşayan zengin kesim.

Yukarıda alıntı yaptığımız Ahmet Makal bu konu hakkında da oluşan sınıfsal ayrımı şöyle aktarmaktadır; "Savaş zamanlarında olağanüstü bazı önlemlerin alınmış olması doğaldır. Ama doğal olmayan ve eleştirilmesi gereken, insanca olmayan uygulamalar yanında, savaşın yüklerinin değişik toplumsal kesimler ve sınıflar arasında adil olmayan biçimde dağılımıydı.

...mükellefiyeti de dahil olmak üzere, Milli Korunma Kanunu'nun düzenlemeleriyle geniş emekçi kesimler ağır yükümlülükler altına sokulurken, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamalarına karşın, sermaye kesimlerinin bir bölümü savaş koşullarında olağanüstü kârlar elde etme ve birikim yapma olanacağını bulabildiler."

Cemil Koçak tarafından kaleme alınan "Türkiye'de Milli Şef Dönemi" adlı kitapta da benzer ifadeler dikkat çekmektedir;

"...özel girişim ve zenginlere karşı yasanın verdiği olanakların aşarısından yararlanarak uygulandığı; ancak iş yükümlülüğü ve fazla mesai konularında işçilere ve köylü-işçilere karşı geniş biçimde -hatta asıl anlamıyla bu noktada- uygulandığı..."

1933 yılında Hitler'in zulmünden kaçarak Türkiye'ye gelen ve İstanbul Üniversitesinde sosyoloji dersleri vermeye başlayan ve 1945 yılından itibaren çalışma hayatımızı düzenleyen iş kanunlarının hazırlanmasında ve kurumların oluşturulmasında büyük bir rol oynayan Ord. Prof. Dr. Gerhard Kessler'in 1949 yılında "Zonguldak ve Karabük'teki çalışma şartları" adlı konferansta yöredeki işçi barakaları için söyledikleri de köylü-işçilere verilen değeri göstermektedir;

"...gördüklerim modern bir çiftçinin hayvanlarını bile barındırmaktan içtinap edeceği penceresi dahi bulunmayan taş odalardı; hiçbir suretle bu duvar harabelerine insan ikametgâhı denemez. Anlaşılan bu müteşebbisler kendilerine toprak altından kara elmas'ı çıkarmak, için çok ağır ve tehlikeli şartlar altında çalışan kimselere karşı en ufak insani duygular beslememişlerdir."

O dönemi işçi olarak yaşamış olan Rıza Denizci ile 2013 yılında yapılan röportajda Denizci'nin anlattıkları da ülkedeki ve bölgedeki ahvalin, sınıflar arasındaki yaşam standartlarındaki farklılığı ve şehrin diğer yakasını bariz biçimde ortaya koymaktadır;

"-Biz, mühendisler nasıl yaşadık bilmiyoruz. İşçi o şeylerden pek haberdar olmazdı.

-Peki, işçiler nasıl yaşadık?

- İşçi hayatı mı vardı?

Pavyonlarda üzerimize tahta kurusu yağardı. Bit, pire ne ararsan vardı. Yemekler toplu çıkardı. Ekmek yoktu. Benim köyüm ocağa 5 saat mesafedeydi. Annelerimize ekmek yaptırır, onu yanımıza katık alırdık."

Burada filmde yer verilmeyen ancak o dönemlerde, 1945'te, Zonguldak'ta öğretmenlik yapan İlhan Berk'e kulak vermeden geçmek olmaz. Berk madenlere inen mükellefleri gördükten sonra şu dizeleri tarihe not olarak düşmüştür;

"Öyle insanlar gördüm ki,
Ölüm peşlerine koşmaya düşerdi,
Kılları uzamış hayvanların yanı sıra,
Ya kuyulara iniyor,
Ya kuyulardan çıkıyorlardı..."

Avrupa kentleriyle yarışan elitler ile kölelik düzeninde madende çalışan işçiler ve köylü-işçilerin durumunu bir de o dönem yaşamış yörenin varlıklarından dinlemek lazım diyenleriniz olabilir. Bunun için de işçi tarafıyla tüccarlık anlamında bağ kuran dönemin zenginlerinden Ali Şeker ve oğlu Erdal Şeker'e kulak verelim;

"İşçilerin hudutları vardı. Onlar ancak bugün madenci heykelinin bulunduğu yere kadar gelebilirler, buradan öteye geçemezlerdi. Onlar için şehrin öbür yanı bilinmeyen bir bölgeydi. Pavyonun etrafındaki hayatlarından başka hayatları olmazdı çünkü başka şansları yoktu. Zaten madenden çok harabe vaziyette çıkarlardı. Diğer yana geçmek içinse giyinmek gerekirdi."

Şimdi bazı okurlar ajitasyon yaptığımı veyahut olayı saptırdığımı belirtebilir. Hatta filmi izleyenler "olur mu filmdeki kişiler her gün başka kıyafet giymekteydiler" diyebilirler. Aslında böyle düşünenler kendi içinde tutarlıdır. Bunun sebebi hayatları boyunca işe gittikleri, işte çalıştıkları, sonra yatağa yattıkları ve kalktıkları ve bunları hayatları boyunca yaparken sadece tek bir elbiseleri olmadığı içindir. Burada da yardımına Karadeniz Ereğli Kız Teknik ve Meslek Lisesi Tarih Öğretmeni Murat Kara koşuyor. Kendisi tarafından 2011 yılında yapılan ve sözlü tarih araştırması şeklinde yürütülen "Ereğli Kömür Havzası'nda II. Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma, 1940-1947)" adlı çalışmada o dönemi yaşamış ve halen hayatta olan mükellef söyleşilerinden yapılan çıkarımlar yer almaktadır. Ve Murat Hoca yaptığı söyleşiler sonrası yazdığı şu cümle ile elbise olayına noktayı koymaktadır;

"İşçiler banyo yapabilmelerine rağmen elbiselerini yıkayamadıklarını, günlerce aynı elbiseleri giymek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Zaten genelde yaptığımız görüşmelerden de anladığımız gibi işçilerin ya tek elbisesi vardı ya da biri çalışırken giydikleri diğeri

de köye gidip gelirken giydikleri olmak üzere iki adet elbiseleri vardı."

Tekrar 1949'daki Kessler Hocanın konferansına gidelim. Hocamız o gün köylü-işçilerin "hayvanların bile barındırılmaktan içtinap edileceği penceresi dahi bulunmayan taş odalarda" kaldığını belirttikten sonra "yüksek personelin" ise barınma konusunda keyfinin yerinde olduğunu şu cümleler ile ifade etmektedir;

"...Ocaklarda çalışan, çavuşlardan yüksek tahsilli mühendisler kadar müstahdemler için işletme bütün bölgelerde meskenler inşa etmiştir. Bu meskenler ucuza kiralanmakta ve küçük gruplar yahut seri halindeki aile evleridir. Yani yüksek personel için mesken meselesi, Zonguldak havzasındaki bu açık yara, esaslı surette halledilmiştir."

Peki filmde köylü-işçilerin bu durumu kaç sahnede görülmektedir? En fazla 30 saniye olabilir. Örneğin geçimini sağlamak için kitap ve şiirlerini satmaya çalışan Muzaffer'in bir sahnede köylü birine söylediği **"Yavrunun kuruşına bir şey girmiyor bari dimağına bir şey girsin"** sözü köylünün durumunu sizlere gösterebilir. Tabi ki 135 dakikalık bir filmde bu noktayı kaçırmazsanız. Ancak görüldüğü üzere yönetmen burada bizlere bu konu hakkında sadece küçük bir elma şekeri vermekte ve o dönemde köylülerin ve işçilerin verdiği ödünleri göz ardı etmektedir.

Filmde öne çıkan diğer sahnelerden birinde kaçak olan mükellefler elleri kelepçeli başları önde sefil şekilde şehrin en işlek caddesinden geçirilmektedirler. Yöre halkı caddede birikir ve köylü-işçileri izlemektedir. Kamera işçilerin ellerindeki kelepçeye doğru yakın plan çekime geçerken aynı anda arkadan Türkçe ezan sesi gelmektedir. O dönemde yaşanan başka birçok soruna kayıtsız kalan ve filmde sahnelendirmekten kaçınan Yılmaz Erdoğan bu sahne ile aslında **"Her şeyin sorumlusu İnönü"** diyen ülkenin sıradan aydınlarına göz kırpmaktadır.

Filmdeki Heybeliada Sanatoryum'undaki film sahneleri de bizlere o dönemdeki hastane hizmetleri açısından önemli bilgiler vermektedir. Hastaların üç öğün yemek yedikleri ve sosyal imkanların (spor sahası, konser, temiz kıyafetler, kütüphane, okuma salonları vb.) iyi olduğu görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılar, Amerika'nın savaşa dâhil olması, maden işçilerinin durumu gibi unsurların filmin "Akdeniz havası" içinde kaybolduğu birçok tarafsız eleştirmen tarafından belirtilmiştir. Oysa film ilk başladığında filmin amacınının 1940'larda mükellefiyet adıyla ödenen bedeli "anlatmak" olduğunu düşünüyor insan. Ama film hem yöre halkının ödediği bu bedeli tam olarak anlatamıyor hem de savaş yıllarında çoğunluğu kapsıy kavuran yoksulluğu ve yoksunluğu çok fazla aktaramıyor. Bu yüzden giriştiği her şeyi aynı anda ve bir arada anlatma gayreti aslında çok daha başarılı olabilecek bu film, görüntü yönetmenliği açısından ülkemizde çekilen ender güzellikteki filmlerden olsa bile, vasatı aşamamıştır kanısındayım.

Kaynaklar

1. Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak "İş Mükellefiyeti", Zonguldak Kent Tarihi Bienali Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2006, ss. 69-91.
2. KARA, Murat. "EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI'NDA II. MÜKELLEFİYET (ZORUNLU ÇALIŞTIRMA, 1940-1947)" Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences 7.14 (2011).
3. Zonguldak ve Karabük'teki çalışma şartları. Gerhard Kessler. Tercüme eden: Ekmel Zâdil
4. Hayal Perdesi 33. Sayı Mart-Nisan 2013. " HAYAL PERDESİ SİNEMA SOHBETLERİ" Civan C, Saydam B, Yüksel AH. Sayfa: 24-7.

